

Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri

Social Philosophy in An Age of Decrease

Cem TUNA *

Öz

P.A. Sorokin (1889-1968) tarafından yazılan ve Mete Tunçay tarafından çevrilen eser, Bilgi Yayınevi tarafından 1972'de Ankara'da yayınlanmıştır. Eser, toplumsal ilerleme ve tarih üzerine en canlı modern felsefeleri bütünlük içinde sunar. Yazar; son yüzyılın ileri gelen sekiz tarih felsefecileri olan A. Toynbee, O. Spengler, N. Danilevski, A. Schweitzer, F.S.C. Northrop, N. Berdyaev, A. Kroeber ve W. Schubart'ı ayrı ayrı inceler, kuramlarını çözümler, kuramları birbirleriyle ve kendi tarih felsefesiyle karşılaştırır, böylece kuram sayısı dokuza çıkar. Oldukça güç bir işe girişen Sorokin'in çalışması üç ayırımdan oluşur: 1-Modern toplum felsefelerinin ana çizgileri, 2-Modern toplum felsefelerinin karşılaştırmalı ve eleştireli olarak çözümlenmeleri, 3-Geçerli bir toplum felsefesine doğru. Sorokin, yukarıda adı geçen tarih felsefecilerin kuramlarını eleştirili olarak inceler. Sekiz tarih felsefecisinden üçünü bir grup halinde ele alır. Bunlar; Danilevski, Spengler ve Toynbee'dir. Sorokin'in karşılaştırdığı açılar şunlardır: Uygarlıklar kültür kümeleri midir, birleşmiş sistemler midir? Kültür ya da uygarlıkların doğumu, büyümesi, gelişimi, çözülmesi, ölümü, ömür süresi, yaratıcı etkenler, uygarlığın yaşam ve yaratıcılık devrelerinin tek veya çok oluşu, yaratıcılık merkezlerinin değişmesi problemleri. İkinci grup tarih felsefecileri; Northrop, Kroeber, Schubart, Berdyaev, Schweitzer'dir. Burada; kuramsal ve estetik kategoriler, felsefenin bilime bağımlı olup-olmaması, adı geçen felsefecilerin kuramlarının eleştirisi yapılır. Sorokin, adı geçen felsefecilerin kuramlarının haklılığını kabul eder ve sonra kendi modelini ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Bunalım Çağı, Toplum Felsefeleri, Uygarlık, Kültür, Sorokin.

Abstract

Written by P.A. Sorokin (1889-1968) and translated by Mete Tunçay, it was published by Bilgi Publishing House in Ankara in 1972. The work presents in its entirety the most vivid modern philosophies on social progress and history. Writer; Eight leading philosophers of history of the last century, A. Toynbee, O. Spengler, N. Danilevski, A. Schweitzer, F.S.C. Northrop examines N. Berdyaev, A. Kroeber and W. Schubart separately, analyzes their theories, compares the theories with each other and with their own philosophy of history, so the number of theories increases to nine. Sorokin's work, which has undertaken a very difficult task, consists of three distinctions: 1- The main lines of modern social philosophies, 2- Comparative and critical analysis of modern social philosophies, 3- Towards a valid social philosophy. Sorokin critically examines the theories of the above-mentioned philosophers of history. He treats three of the eight philosophers of history as a group. These; Danilevski, Spengler, and Toynbee. The angles Sorokin compares are: Are civilizations cultural clusters or unified systems? Problems of birth, growth, development, dissolution, death of culture or civilizations, life span, creative factors, single or multiple life and creativity cycles of civilization, change of creativity centers. The second group of philosophers of history; Northrop, Kroeber, Schubart, Berdyaev, Schweitzer. Here; theoretical and aesthetic categories, whether philosophy is Sorokin accepts the justification of the theories of the aforementioned philosophers and then puts forward his own model dependent on science or not, and the theories of the aforementioned philosophers are criticized.

Keywords: Age of Depression, Social Philosophies, Civilization, Culture, Sorokin.

* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
cem.tuna@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6846-8676

1. Giriş

Eserin kısaca tanıtımı şu şekilde yapılabilir: P.A.Sorokin (1889-1968) tarafından yazılan ve Mete Tunçay tarafından çevrilen eser, Bilgi Yayınevi tarafından 1972'de Ankara'da yayınlanmıştır. Eser, toplumsal ilerleme ve tarih üzerine en canlı modern felsefeleri bütünlük içinde sunar. Yazar; son yüzyılın ileri gelen sekiz tarih felsefecileri olan A. Toynbee, O. Spengler, N. Danilevski, A. Schweitzer, F.S.C. Northrop, N. Berdyaev, A. Kroeber ve W. Schubart'ı ayrı ayrı inceler, kuramlarını çözümler, kuramları birbirleriyle ve kendi tarih felsefesiyle karşılaştırır, böylece kuram sayısı dokuza çıkar. Oldukça güç bir işe girişen Sorokin'in çalışması üç ayırımdan oluşur:1-Modern toplum felsefelerinin ana çizgileri, 2-Modern toplum felsefelerinin karşılaştırmalı ve eleştirici olarak çözümlenmeleri, 3-Geçerli bir toplum felsefesine doğru.

2. Modern Toplum Felsefelerinin Ana Çizgileri

İnsanın kaderi, yani belirli bir toplumun nereden gelip nereye gittiği, nasılı, niçini üzerine düşünürler, bilginler kafa yorarlar. Ciddi bunalım anlarında bu sorunlar halk içinde olağanüstü bir önem kazanır. Anlamlı tarih felsefelerinin çoğu, tarih olaylarının açıklıkla anlaşılabilir yorumlarının çoğu, toplumsal-kültürel süreçler üstüne önemli genellemelerin çoğu, ciddi bunalım, felaket ve geçiş-çözülme dönemlerinde ya da bu gibi dönemlerin hemen öncesinde ve sonrasında ortaya çıkmışlardır. Örneğin; gelmiş geçmiş tarih felsefelerinin en büyüklerinde biri olan İbni Haldun'un Tarihi Mukaddeme 'si derin bir bunalım ve çürüyüşün, Arap kültürünü etkisi altına aldığı 14. yüzyılda yaratılmıştır. Bunun gibi birçok örneklerin ortak paydası, düşünürlerin içinde yaşadıkları toplumun bunalım koşullarında ve çoğu kere yazarın kendi kişisel yaşamında bir bunalım sırasında tasarlanmış ve doğmuş olmalarıdır.

Böylece tarihe karşı ilginin, onu araştırmanın, tartışmanın bunalım zamanlarında daha fazla olduğu belirtilebilir. 20. Yüzyılda 1. Dünya Savaşı sonrası da bu tür bir ilgi, kabarma söz konusudur. İnsanlık tarihinde muhtemelen en büyük bunalım dönemi bu yüzyıldır, bu yüzyılda birçok tarih felsefesi ortaya konulmuştur. Bu tarih felsefelerinin türü konusunda, kültürün başat tipiyle o kültüre egemen olan toplum felsefesi tipi arasında yakın bir denklik vardır. Duyumcul kültürde duyumcul kuram ve felsefe, düşünsel bir kültürde düşünsel ideolojiler, devşirme kültürde de devşirme kuramlar hâkim olur.

Batı'da son 400 yıldır duyumcul kültür egemendir ve insanlığın evrimi üstüne ilerlemeci, doğrusal kuramlar yer alır. Bütün tarihi süreç, mağara adamından üstün insana, barbarlıktan uygarlığa bir çeşit ilerlemeci ilerleyiş olarak görülmektedir. 20. yüzyılın en büyük bunalımı, duyumcul çağın sonu olması ve yeni bir kültüre felaketli bir geçiş dönemi olmasıdır. Bunalım çağının yükselen tarih felsefeleri, ölmekte olan duyumcul çağın başat ilerlemeci, pozitivist ve ampirist felsefelerden keskin bir kopuşu temsil etmektedir.

Genel bir tarih felsefesine giriş için estetik tarih felsefesine, tarihin estetik yorumlarına ihtiyaç vardır. Burada üç tür yorumdan bahsedilebilir:

1-Sanat olgularının gelişme ve serpilmesindeki tekbiçimli sıralanmaları ve bunlar aracılığıyla da genel olarak toplumsal-kültürel olguların değişimindeki tekbiçimli

sıralanmaları açıklamaya çalışan kuramlar. Çeşitli kültürlerde türlü sanat biçimlerin çiçeklenmesinde örneğin ilk çiçek açan mimari, müzik veya resim midir? Heykel, edebiyat, tiyatro mudur? Bunlardan Petrie'ye göre; heykel, resim, edebiyat, müzik, mekanik, bilim, servet sıralaması vardır. Ligeti'ye göre ise; önce mimari çiçek açar, kültürün olgunluk noktasında heykel çiçeklenir, kültür gerilemeye başlayınca resim yüksek bir sanat düzeyine ulaşır. Bütün kültür ve uygarlıklarda çeşitli sanatların gelişmesinde kesin ve evrensel bir sıralanma olduğunu kanıtlamaya çalışan bu tür kuramların, ancak kısmen geçerli olduğunu, birçok yönden eksik ve yetersizliklerinin bulunduğu belirtilebilir.

2-Bu grup; genel olarak sanatın ve özel olarak da belirli bir sanat dalının gelişmesinin çeşitli kültürlerde ne ölçüde tek biçimli olduğunu, farklı uygarlıklarda sanat olgularının yaşam akışının tekbiçimli aşamalarının neler olduğunu, sanat gelişiminin bu değişim eğrilerinin toplumsal kültürel süreçlerinin evrim ve dalgalanmasıyla nasıl ilişkilendiğini, güzel sanatların bir toplum ve kültür için ne ölçüde duyarlı bir basınç ölçer olarak işe yaradığını ortaya koymaya çalışır. Buna göre; her sanat sisteminin sınırlı bir var oluş süresi vardır. Çeşitli kültürlerin sanat sistemlerinin aynı ya da benzer gelişme eğrileri vardır: çıkış, büyüme, doruk ve düşüş veya çocukluk, olgunluk ve yaşlılık.

3-Duyumcul, düşünsel, ülkücü ve devşirme sanat. Bu görüş Sorokin'in de ileri sürdüğü kuramdır. İleride açıklanacaktır. Sanat olgularının tipleri ve dinamiği üzerine yapılan kuramlar, kültür ya da uygarlık üzerine de yapılmıştır.

Şimdi bu kuramlara göz atalım.

2.1. Nikolay Danilevski (Rusya, 1822-1885)

En dikkat çekici eseri "Rusya ve Avrupa: Slav ve Germen-Roma Dünyaları Arasındaki Siyasal İlişkiler Üstüne Bir Görüş" tür. Burada Avrupa'nın Rusya'ya niçin düşman olduğunu sorgular. Avrupa'nın Rusya'dan nefret etmesini bilinçli bir şekilde açıklanamaz, bilinçsiz düşünceler ve tarihsel çatışmalarla pekişen bilinçsiz tarih içgüdüğü veya dürtüsünden kaynak alan derin kökler bulunmaktadır. Aslında Avrupa'yı Asya'dan ayıran doğal bir coğrafi sınır yoktur, Avrupa Asya'nın batı yarımadasıdır. Avrupa Germen-Roma uygarlığının olduğu bir bölgedir. Evrensel bir insan uygarlığı değildir, birçok uygarlıktan sadece biridir. Rusya Avrupa'nın ne iyiliğinden ne de kötülüğünden pay almıştır.

Avrupa uygarlığının evrensel insan uygarlığıyla özdeş sayılmasının nedenlerinden biri tarih olaylarının eski-orta-yeni dönemlere ayrılmasıdır. Yunan-Roma ve Avrupa tarihinin bir takım olayları (Ör. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı) nın bütün insanlık tarihi sürecini üç döneme bölmek için nirengi olarak alınması yanlıştır. Çünkü bu olaylar Çin' i, Hint'i, birçok Arap kabilelerini hiç ilgilendirmemiştir. Ayrıca bu sınıflamada yanlıştır. Örneğin Beyazıd ve Süleyman Sultanlar birbirinden ayrılmakta, iki ayrı grup, aşama ve döneme yerleştirilmektedir (ortaçağ ve yeniçağ). Bu gibi bir sınıflandırma, her ikisinin de dört bacağı yok diye karga ile istirdiyeyi aynı türe sokan bir sınıflandırma ile özdeştir.

Böylece şuna ulaşılabilir: Birçok farklı tarih tipleri ya da uygarlıkları vardır, insanlığın tüm tarihi tek yönlü doğrusal bir hareket olmayıp, ayrı çizgiler boyunca gelişen, birçok farklı uygarlık tipleri aracılığıyla çeşitli yanlar ya da değerler gösteren çok yönlü hareketlerden

oluşur. Tarihin doğal sistemi, tarihin bölümlerinin ana temeli olarak farklı kültür-tarih tiplerini ayırmaktan ibarettir.

Başlıca tarihsel tipler 3'e ayrılır:

1-Olumlu (yaratıcı) uygarlıklar ya da tarih-kültür tipleri. Bunlar; Mısır, Asur-Babil-Finike, Çin, Hint, İran, İbrani, Yunan, Roma, Arap ve Avrupa'dır.

2-Olumsuz (yıkıcı) halklar ve kabileler, bunlar fazla yaşlanmış ve can çekişen uygarlıklara Tanrı'nın Kamçılığı rolünü oynayarak son verirler. Bunlar; Moğollar, Hunlar, Türkler.

3-Etnografik malzeme; kendi etkenlik ve başarılarında kullanmaları için olumlu ya da olumsuz tiplere malzeme olarak hizmet eden kabilelerdir.

Danilevski'ye göre belli başlı gelişim ve değişim yasa ya da tekbiçimlilikleri şöyledir:

- Özgün bir tarih-kültür tipi için dil ve siyasal bağımsızlık gerekir.
- Bir tarih-kültür tipi, bir başkasına tamamen aktarılamaz.
- Tarih-kültür tiplerinin gelişme çizgisi, çok uzun ömürlü ağaçların gelişme çizgisine benzer. Büyüme dönemi uzun, çiçeklenme ve meyve verme dönemi kısadır.

İlk yasaya Çin, Mısır örnek olarak verilebilir. İkinci yasaya örnek olarak; Yunanlılar tüm çabalarına rağmen, Yunan uygarlığı Mısır'a ve Doğu'ya aktarılamamıştır. Bugün de İngilizler Avrupa uygarlığını Hindistan'a aktarmada başarısız olmuşlardır. Yunan uygarlığının Roma'ya aktarılmasında ise; Romalılar sadece Romalı olarak kaldıklarında büyük hukuk sistemi meydana getirmişler, Yunandan alınan kültür alanlarında taklitçi olmuşlar, özgün olamamışlardır. Bu yasa günümüzde 'kültüre girme' ve taklit kuramlarıyla çelişmektedir. Ancak Danilevski bir uygarlığın bir bütün olarak değil, öğelerinin aktarılabilirliğini ve sızabileceğini kabul eder. Bir uygarlığı yaymanın yolları; 1-Kolonileştirme, 2-Aşılama, 3-Beslenme ya da karşılıklı olarak besleşme (ödünç alma) dir. Son yasaya göre; her kültür-tarih tipinin çiçek açma döneminin ya da uygarlık aşamasının nispeten kısa olduğu, bu kısa sürede tarih-kültür tipinin bütün güçlerini tüketmesi ve kendisini ikinci kez yenileyememesidir.

Danilevski Avrupa'nın Rusya'dan niçin nefret ettiğini şöyle açıklar: Avrupa ve Slav uygarlıkları farklı tiplerdir, Avrupa şimdiden gerileme dönemine girdiği, Slav uygarlığı ise çiçeklenmesine ve en yaratıcı dönemine başlamak üzere olduğu için Avrupa Rusya'dan ve Slavlıktan nefret etmektedir.

Danilevski'nin çok önemli fikirleri olduğunu belirtmek mümkündür. Ancak, biz Türkleri, olumlu (yaratıcı) uygarlıklar ya da tarih-kültür tiplerine dâhil etmek yerine, olumsuz (yıkıcı) halklar ve kabileler arasında değerlendirmesine kesinlikle katılmıyorum, bu açıdan O'nu yetersiz gördüğümü belirtmeyi gerekli buluyorum.

2.2. Oswald Spengler (Almanya, 1880-1936)

En önemli eseri 'Batı'nın Gerilemesi'dir. O da Danilevski gibi, Batı Kültürü açısından eski-orta-yeni dönemlere bölünmüş yürürlükteki Batı Avrupa tarih şemasını yavan ve anlamsız bulur. Alayla şöyle der:

“İ.S. 19. yüzyıl, bize İ.Ö. 19. yüzyıldan çok daha önemli görünmektedir, fakat ay da Jüpiter ya da Satürn'den çok daha büyük görünür. Doğa bilimcisi bu görelî uzaklık aldatmacasından kendisini kurtaralı çok olmuştur, tarihçi ise hâlâ ona mahkûm kalıyor.”

Spengler, bunun yerine, tarihte ‘Kopernikusçu görüş’ü getirir. Bütün kültürler eşit önemdedir.

Kültürün geçirdiği aşamalar 4 dönemde incelenebilir:

1-Kültür öncesi aşama: Bu dönem ilk insandan, toprağa bağlanıp tarımla uğraşan köylülere, göçebe kabilelere kadar olan dönemdir.

2-Kültürün ilk dönemi: Bu dönem iki aşamadan; feodalizm (şehir ’in, birincil soyluluk ve rahiplik sınıfının doğuşu) ve aristokratik devlet aşamalarından oluşur.

3-Kültürün sonraki dönemi: Bu dönemde devlet ve ulusal hükümet fikri, olgun ve tam biçimleriyle gerçekleşir.

4-Uygarlık dönemi: Artık özü itibariyle şehirli kuruluşunda olan halk heyeti çözümlenerek biçimden yoksun bir kütleye döner; devlet, ulus, toplumsal tabakalar hep parçalanma eğilimi gösterir, kütleler ortaya çıkar, devrimler ve anarşi süreci içinde Sezarizm (yeni yetmelerin tiranca diktatörlüğü) doğar.

İlginç bir not olarak Spengler Uygarlık Dönemini 3’e ayırır ve Batı için tarihler şöyledir:

a-Paranın egemenliği (demokrasi), siyasal biçimlere ve otoritelere egemen olan ekonomik güçler 1800-2000 yılları arasındadır. Bu da Napolyon’dan Dünya Savaşı’na, büyük devletler sistemi, toptan yok etme savaşları, emperyalizm, yeni yetme diktatörler.

b-Sezarizmin oluşması 2000-2200 yılları arası,

c-Sezarların ve yeni yetmelerin özel ve ailevi politikaları 2200’den sonra.

Spengler’in tarih felsefesinin önemli noktaları şöyledir: Yüksek kültür nasıl ve niçin türer? Bu sorunun cevabı; bu problem herhangi bir niçin ve nereden ile açıklanamayan, sezgiyle kavranan bir gizemdir. Bu ani ve derin değişiklikler, bir buzul çağı başlaması gibi kozmik bir niteliktedirler, yeryüzü sınırlarının ötesinden kaynak alırlar ve nedensel terimlerle anlaşılabilirler. Örneğin; insanlığın kültür öncesi dünyası içinde, Mısır veya Babil Yüksek Kültürünün birdenbire ortaya çıkışı, önceden kestirilemeyecek bir olaydır. Kültür tarihi içinde yeni bir kültürün var olup olmayacağını, var olacağına ne zaman var olacağını söyleyemeyiz.

Yüksek bir Kültürün yaşam devresi, kendisi tarafından belirlenir. Çocukluktan yaşlılığa bir organizma gibi, kültürde kendi doğası gereği ilkbahar-yaz-sonbahar-kış aşamalarından geçer. Nasıl ki; dış koşullar bir kuşu sakatlayabilir, hatta öldürebilir, fakat bir ineğe çeviremezlerse, dış güçler bir kültürün gelişmesini engelleyebilir, saptırabilir fakat bir kültürü diğerine dönüştüremez.

Bir kültürün bir başkasına aktarılma ve yayılma sorunu olarak; her kültür tektir, biriciktir ve ancak bu kültürün insanları tarafından anlaşılabilir. Her kültür, kendisine yabancı olan herkese kapalıdır, tam olarak ancak kendisi ve kendi üyesi olan insanlar için anlaşılabilir niteliktedir. Böylece, yabancı bir kültür dünyasına aktarılamaz ve yayılamaz.

Kültür ve uygarlık aşamasında önderlik sorunu olarak; yüksek bir kültür ilk ve bir ölçüde son döneminde, önderlik yaratıcı azınlık (soylular, rahipler) tadır. Kültürün geç döneminin sonunda

ve bir uygarlık aşamasında, yaratıcı önderliğin yerini soyluluk ve rahipliğin kaba taklitleri (devlet yönetiminin bürokrasisi, parti önderleri, aydınlar ve bilim insanları) alır. Bunların yerine zamanla Sezarlarla uşakları geçer. Bütün büyük kültürlerin uygarlık aşamasının sonunda, bikkın ve hayal kırıklığına uğramış kütleleri canlandıran ikinci dinsellik ortaya çıkar. Bütün kültürlerin yaşam devrelerinde benzer aşamalar görülür. Bu kültürlerin her biri bir aşamadan diğerine aşağı yukarı aynı zaman süresi içinde geçer.

2.3. Arnold J. Toynbee (İngiltere, 1889-...)

Başlıca eseri “Bir Tarih İncelemesi” dir. Toynbee tarih araştırmacıların uğraşmaları gereken alanın devletler değil toplumlar olduğunu belirtir. Uygarlık tarihsel incelemenin uygun konusudur ve tarihsel inceleme içinde uygarlık toplumun bir türüdür. Toynbee bu gibi uygarlıklardan 26 türünü ele alır. Örneğin; Batı, İki Ortodoks Hıristiyan, İran, Arap, Hindu, İki Uzak Doğu, Hellenik, Süryani, Hint, Çin, Minos, Sümer, Hitit, Babil, And, Meksika, Yukatek, Maya, Mısır, beş tane ‘durdurulmuş uygarlık’ Polinezya, Eskimo, Göçebe, Osmanlı ve Sparta.

Toynbee, uygarlıkların türeyişi, büyümesi, çökmesi kısaca bu süreci inceler. Ona göre; niçin bazı toplumlar varoluşlarının erken aşamasında durgunlaşmakta, uygarlık olarak ortaya çıkamamakta, başka toplumlar çıkabilmektedir? Bunun şartı; belirli bir toplumda yaratıcı bir azınlığın ve ne çok elverişli ne de az elverişli bir ortamın varlığıdır. Bu şartlarda uygarlığın doğuşunun mekanizması Meydan okuma ve Karşılık verme’nin bir etkileşimi olarak formüleştirmektedir. Uygarlık olma şartlarını taşıyan ortam topluma ardı arkası kesilmeyen bir Meydan okuma olur; toplum da yaratıcı azınlığıyla bu Meydan okumaya başarılı olarak Karşılık verir ve gereksinmeyi çözer. Bunun ardından yeni bir meydan okuma gelir ve onu yeni bir karşılık başarıyla izler; böylelikle bu süreç durmadan sürüp gider. Toplum sürekli hareket halindedir ve bu gibi hareket, onu er geç uygarlık aşamasına getirir. Toynbee 21 uygarlığın bu şekilde ortaya çıktığını tespit etmiştir.

Daha sonra 4 uygarlığın (Uzak Batı Hıristiyan-Uzak Doğu Hıristiyan-İskandinav ve Süryani) niçin düşük olduklarını, 5’inin (Polinezya, Eskimo, Göçebe, Sparta ve Osmanlı) büyümelerinin erken bir aşamasında durdurulduklarını ve diğer uygarlıkların büyüme süreci incelenmiştir.

Uygarlığın büyümesi, uygarlığın “ilerleyen ve biriken bir içeriden kendi kendini belirleme ya da kendi kendini işleme” sinden ibarettir. Toplumun değerlerinin ilerleyici ve birikici bir biçimde “esirleşmesi”nden ve “uygarlığın araç ve tekniğin basitleşmesi”nden oluşur. Toplumlararası ve bireylerarası ilişkiler açısından bakıldığında büyüme; toplumun karizmatik azınlığının ortamın durmadan yenileyen Meydan okumalarına durmadan yenilenen başarılı Karşılık vermeleri süreci içinde ardı arkası kesilmeyen yaratıcı bir ‘çekilme ve geri gelme’ hareketidir.

O, şu soruyu sorar: Uygarlıklar nasıl ve niçin çöker, dağılır ve çözülür? 30 kadar uygarlık türünden 26’sı canlı doğmuş, 4’ü düşük olmuştur. Canlı doğan en az 26’sı şimdiye kadar ölmüş ve gömülmüş durumdadır (örneğin Mısır, Çin, Hitit, Arap, Meksika, Osmanlı). Geriye kalan 10 canlı uygarlıktan Polinezya ve Göçebe uygarlıkları can çekişmekte, 7 tanesi Batı tarafından yok edilme ya da özümseme tehdidi altında olup bunun 6 tanesi çökmüş ve parçalanmaya başlamış

olmanın belirtilerini taşımaktadır. Batı uygarlığı çökmenin ve parçalanmanın tüm belirtileri ortaya koymasına rağmen Toynbee bu konuda yargı vermez ve Tanrı'dan mucize bekler.

Büyüme süreci ile çözülme süreci arasındaki fark, büyüme de uygarlığın durmadan yenilenen bir meydan okumalar dizisine başarılı olarak karşılık vermesi, çözülmede bunu becerememesidir. Toynbee'ye göre; uygarlıklar intihar ederek yok olurlar, ama cinayete kurban gitmezler. Uygarlıkların çöküşünün niteliği şu formülle özetlenebilir; 1-Azınlıkta yaratıcı gücün kesilmesi, 2-Buna paralel olarak çoğunluğun taklidinin durması, 3-Toplumun bütününde toplumsal birliğin kaybolması. Çöküşle çözülüş birbirinden yüzyıllar hatta binyıllarla ayrılabilir.

Çözülmede tek verimli yol, o uygarlıktan yeni bir uygarlığın ortaya çıkması ve gelişmesi için bir tohum meydana getirebilmektir. Bütün insanlık tarihi ya da toplam uygarlık süreci bir Tanrı Savunusu'na dönmekte, ayrı uygarlıklar ve gerçeklik onların tekbiçimli, somut farklı ritimleriyle zenginliğini ortaya koymakta, alt insan-alt uygarlıktan, İnsanlığa ve Uygarlığa, sonunda da Üstün insana ve tanrı Krallığının biçim değiştirilmiş Semavi Üstün Uygarlığına erişmektedir.

2.4. Walter Schubart (Almanya, .../...)

Önemli eseri "Avrupa ve Doğu'nun Ruhü" dur. Rus ve Avrupa kültürlerinin şimdiki ve gelecek durumları sorunu çerçevesinde merkezleşmektedir. Ona göre tarihsel süreçler ritmiktir. En önemli tarihsel ritim, dört ebedi kültür ve kişilik prototipinin (öntipinin) art arda gelişidir. Ebedi kültür prototiplerinden her biri, bir ulus ya da ırkın sınırlarını aşar. İnsanlığın yeni bir prototipinden etkilenmesinin her keresinde, büyük bir yaratıcı süreç kendisini yeniden tekrarlar.

Kültürün ve kişiliğin zaman içinde birbirlerinin yerini alan 4 ana prototipi vardır:

1-Uyumlu: Uyumlu insan bütün dünya içinde ve bütün dünya ile birlikte, onun ayrılmaz parçası olarak barışçıl bir biçimde yaşar, statiktir (ör. Konfüçius'un Çinlileri).

2-Kahraman: Dünyayı örgütçü çabasıyla düzene sokması gereken bir kargaşa olarak görür, egemen olmak ister (ör. Prometheus, son 400 yılın Batı kültürü ve insanı).

3-Zahit: Duyum dünyasını kötü bir çekicilik olarak görür, mistik alana kaçar (ör. Budizmin Hintlileri).

4-Masihçi: Bu tip kültür-zihniyeti ve insanı, kendilerini içlerinde taşıdıkları üstün Tanrısal düzeni yeryüzünde gerçekleştirme görevine çağrılmış hissediler (ör. Slavlar).

Kısaca; dünya ile uyumlu-Uyumlu, dünya üzerinde egemenlik-Kahraman, dünyadan kaçış-Zahit, dünyanın kutsanması-Masihçi olarak belirtilebilir.

20. yüzyıl, bir prototipin öldüğü, yeni birinin doğmaya başladığı bir ara dönemdir. Son bin yıl boyunca Avrupa'da Uyumlu Gotik ve Kahraman Prometheuscu çıgarsal prototip büyümüştür. 11-16. yüzyıl birincisi, 1450-1550 ara dönem, dönem sonundan günümüz ikincisi. Şimdi ise Mesihçi-Yuhannacı (incil yazarı havari) prototipinin şafağı sökmeye başlamıştır. Nordik Prometheuscu kültür ölmekte, onun yerini doğulu kültür (slavlar) almaktadır.

Batı-doğu çatışması bir kültür sorunudur. Doğu-batı bileşimi sorunun çözümü olarak düşünülebilir. Ancak Avrupa bunu her zaman reddetmiş, doğuyu hakir görmüştür. Ancak bu

amaç barışçıl yoldan sağlanabilir. Bunun çözümü için 500 yıl kadar süre gerekecektir. Tarihin merkezi, gitgide daha çok geriye kaymakta, Doğu'nun derinliklerine daha çok girmektedir.

Schubart prometheuscu ruhla Rus ruhunu karşılaştırır: Birincisi ılımlı orta, diğeri aşırı kutupların ruh ve kültürüdür. İlkinin korku ve endişe, ikincisini güven ve inanış sarmıştır. Batı ruhu amaçlı olarak düşünür, Rus ruhu ise anlatımcı olarak düşünür. Batı ruhu ben merkezli, bencil ve bireycidir, yarışma vardır. Rus ruhunda ise kardeşlik, biz merkezli ve ortaklık, işbirliği vardır. Sonuç olarak Batı'nın Prometheusçu prototipinin sonuna yaklaşılmış, yeni bir Mesihçi ruh Rusya'da doğmaktadır.

2.5. Nikolay Berdyaev (Rusya, 1874-1948)

Önemli eseri; 'Tarihin Anlamı'dır. Tarih olaylarına bakışı şöyle özetlenebilir: Metodolojik olarak, tikel tarih olaylarının, kişilerin ve nesnelere salt bir betimlemesi, ancak ölü bir tarih cesedi sonucunu verir. Olay ve kişilerin niçin ini, nereden ini ve nasıldır, tarih ruhunu ve iç mantığını anlayabilmek için yalnızca tarihin konusunun tarihsel olması değil, tarih incelemesini yapan tanıyıcı öznenin de tarihsel olanı yaşaması ve onun içinde kendini açması gerekir. Tanıyıcı özne ile tanınan nesnenin doğrudan sezgisel olarak özdeşmesi gerçekleşmelidir. Berdyaev'de tarihsel sürecin bütün doğrusal yorumlama biçimlerini, tek-doğrusal, dalgalı, yaylı, dallı budaklı türleriyle bütün doğrusal kuramları yadsımaktadır.

Bütün büyük kültürler, ampirik tarihin kendisinin sınırları içindeki varoluşları bakımından aynı zamanda hem ölümlü hem ölümsüzdürler. Bir kültürün geçici öge ya da değerleri ölür, kalıcı olanları ise insan tarihinin süresi boyunca devam eder ve yaşar. Örneğin; Yunan-Roma kültürü, çöküş zamanında bütününü ortadan kaybolmamıştır. Roma hukuku-Yunan sanatı, Yunan felsefesi vb. gibi kalıcı değerler ölmemiştir. Bu değerler, Orta Çağların kültürüne, Arap kültürüne katılmışlardır, şu anda da canlı bir yaşam sürmektedirler.

Batı kültürü, Barbarlık, Ortaçağ Hıristiyan (13. yüzyıla kadar) ve Modern Hümanist laik (19. yüzyıl sıralarında) aşamaları tamamlamıştır. 20. yüzyıl ölmekte olan Hümanist aşamadan ortaya çıkan Yeni Orta Çağlar aşamasına geçiş dönemidir. Ortaçağ aşamasının başlıca görevi, insanı disipline sokmak, çok yönlü olarak geliştirmek ve manevi yönünü güçlendirmektir. Sonraki aşamada Hümanizm, insanı evrenin merkezine yerleştirir, onu her şeyin ölçüsü ve en yüksek değer yapar. İnsanın tarihsel varoluşuna makinenin ve teknolojinin girişi, Hümanizme öldürücü bir darbe indirmiştir, insan kendi kişiliğini kaybetmiştir. Bu dönemde sosyalizm, anarşizm, kapitalizm gibi Hümanizm düşmanı akımlar ortaya çıkmış, bunlar Hümanist kültüre karşı başkaldırmış ve onu ölüm derecesinde zayıflatmışlardır.

Kültür, yeni bir yaşamın, yeni bir varoluş yolunun değil, yeni değerlerin gerçekleştirilmesidir. Kültürün bütün başarıları gerçekçi olmaktan çok, semboliktir. Kültürle yaşam arasında bir çeşit karşıtlık vardır. Yaşam uygarlaşmış, mutlu ve bolluk içinde olunca, o zaman kültürün yaratıcılığı geriler ve kültürün yerini uygarlık alır. Kültür en yüksek başarılarında özgesi ve fayda-gayesizdir; uygarlık ise her zaman faydacı ve çıkarıcıdır. Berdyaev Rusya'yı daha az över. Rusya'da kültür geleneklerinin her zaman zayıf olduğunu, güzel bir uygarlık kurulamadığını belirtir.

2.6. F.S.C. Northrop (Amerika, 1893-...)

Önemli eseri; 'Doğu ile Batı'nın Karşılaştırılması' dır. O'na göre; Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Almanya, Sovyet Rusya ya da Meksika gibi herhangi bir ulusun toptan kültürü, hatta Doğu'nun ve Batı'nın toptan kültürü birbiriyle ilişkisi olmayan sayısız atomcul toplumsal-kültürel olguların, salt bir yığılma yeri, bir küme değildir. Her biri bütün belli başlı yanlarıyla (sanat-felsefe-hukuk-din-iktisat-siyaset-örf ve adet vb..) geliştirilmiş belli felsefi ilkelere dayanan, bir veya birkaç geniş toplumsal-kültürel sistemden ibarettir.

Meksika'nın toptan kültürü bir bütün olarak, her biri kendi felsefi ilkelerine dayanan, bir arada yaşayan 5 kültür sisteminden meydana gelmektedir. Meksiko kentinde bir mil kare alan içinde; Paris'i hatırlatan dükkân ve parklara, Manhattan gökdelenlerine, İspanyol Majestik Oteli'ne, koloni döneminin Katolik katedraline, Ulusal Saray'a, çimenleri Aztek örenlerini kaplayan, açıkça Meksika özelliğini taşıyan Zocalo'ya rastlandığını belirtmektedir.

Birleşik Devletler'in ruhu, temelinde Anglo-Amerikan niteliklidir, tıpkı Meksika'nın ruhunun İspanyol-Amerikan nitelikli oluşu gibi. Birleşik Devletler'in toptan, karmaşık ve çeşitli öğelerden kurulu kültürü içinde bu başat Anglo-Amerikan kültür sistemi geniş ölçüde Hume, Berkeley, Locke'un felsefesine dayanmaktadır. Bu felsefe ise Galileo'nun, Huygens'in bilimine ve özellikle Newton'un Prensiplerine dayanmaktadır. Bağımsız Bildirisi, Birleşik Devletler Anayasası, mülkiyet ve öteki haklarla ilgili başlıca yasalar, hükümetin rolü ve insan hakları konusundaki egemen anlayış, bütün bunlar ve birçok temel özellik ve değerler, Locke felsefesi ilkelerinin hemen harfi harfine geliştirilerek uygulanışıdır. İktisat ve ahlâkı geniş anlamda J. Bentham, J.S. Mill'in faydacılık ahlâklarına ek olarak A. Smith'in, Malthus'un, Ricardo'nun ve Jevons'un iktisadıdır, bunlarda Locke'nin ilkelerinin iktisat ve ahlâk alanına bir çeşit uygulanışıdır. Bu ülkenin ağır basan Protestan dini, geniş ölçüde Locke'nun ilkelerinin din alanındaki bir belirimidir.

İngiliz bileşimi; yönetimin amaç ve ülküleri bakımından R. Hooker'ın teolojisi, Aristotelesci felsefe ile yönetimin mekaniği bakımından J. Locke'nun demokrasisinden yapılmıştır. Marxizmin ve İşçi Partisi politikaları, sistemde köklü değişiklik meydana getirmeden yer yer düzeltmiştir. Alman kültüründe; egemen ahlâk ve göreneklerde, özgürlük kavramında, otoriter yönetiminde ve başka kültürel değerlerde Kant, Fichte ve Hegel'in Alman idealist felsefesi rol oynamıştır. Sovyet Rusya'nın ise çağdaş Sovyet-Rus kültürünün temelinde Marxçı felsefe rol oynamıştır.

Northrop, ulusların toptan kültürlerinde çok geniş kültür sistemlerinin var olduğunu gösterdikten sonra daha ileriye giderek, en geniş iki kültür sistemini ya da üst sistemini ortaya koymaktadır. 1-Bilimsel ya da kuramsal, 2-Estetik ya da sezgisel kurucu öğelere dayanır. Birincisi Batı kültüründe başattır, ikincisi Doğu kültüründe.

Doğu, özellikle Çin ve Hint toptan kültürü, estetik ya da sezgisel kavramaya dayanan geniş estetik kültürel üst sistemin büyük ölçüde egemenliği altındadır. Toptan Batı kültürü ise kuramsal ya da bilimsel bilgiye dayanan en geniş bilimsel kültürel üst sistemin egemenliği altındadır. Bu kültürlerin her birinin kendi içinde pek büyük çeşitlilikler ve kendiliğinden belli karşıtlıklar göstermesi yadsınmamalıdır. Böyle olmakla birlikte bu kültürler birbirleriyle

benzerlikleri de bulunmaktadır. Bu kurumları, kültürleri karşılaştırmanın amacı; Doğu ile Batı arasındaki çatışmaları çözenin bilimsel yolunu ortaya koymaktır. Çatışmaları çözenin en etkin yolu, çatışan kültür ve toplumların matematik ve doğa bilimleri arasındaki görünüşte kalan ya da gerçek çelişkiyi, sonra da çatışan kültür sistemleri ve kurumlarının farklı doğa bilimlerinden kaynak alan temel felsefeleri arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmaktır. Eskiden birbirleriyle bağdaşmayan kültür sistemlerinin bilimsel-felsefi-estetik temelleri bağdaşır olunca, o zaman kültür sistemleri, toplumsal grupları ve insan grupları da bağdaşır.

2.7. Alfred L. Kroeber (Amerika, 1876-...)

Bizim açımızdan önemli eseri: 'Kültür Büyümesinin Biçimlenmeleri' dir. Kroeber bu incelemesinde yüksek düzeyli kültürlerin ne türlü değiştiklerini araştırmıştır. Örneğin; yaratıcılıkları düzgün bir biçimde mi, yoksa yükselip alçalan patlamalarla mı olmaktadır? Bir tek mi birçok mu yaratıcı büyüme, gerileme olmaktadır? Çiçeklenme ve kısırlık dönemlerinin süreleri nedir? Kültürler ölür mü? ...

Bu soruların cevabını Mısır, Hint, Çin, İran, Arap, Yunan gibi kültürlerin ve ayrı ayrı Batı ülkelerinin (Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya, ABD...) felsefe, bilim, filoloji, heykel, resim, tiyatro, edebiyat, müzik, devlet örgütlenmesinde büyümenin biçimleri üstüne bir çözümlemeyle tümevarımsal yoldan aranmaktadır. Oldukça geniş bir çalışma olan bu araştırmada, yaratıcı dehâya sahip insanların sayı ve dehâ dereceleri ölçülür.

Çözümleme Yunanlılardan itibaren felsefe ile başlar. Yunan filozofların listesi, ömürleri, doğum yerleri kaydedilir. Bu dönemin doruğu Platon ve Aristo'nun her ikisinin sağ ve ergin olduğu 350 yılı kabul edilebilir. Böylece Yunan felsefesinin yaşama hareketi, başından sonuna kadar yaratıcı iniş ve çıkışları, büyüme ve gerilemesi, bütünlenme ve parçalanmalarını inceler ve ortaya koyar. Bu yöntemle diğer kültürlerin felsefelerini inceleyen Kroeber birçok sonuç çıkarır. Örneğin; İki felsefi büyümenin içerikleri, hiçbir zaman birbirinin aynı değildir. İncelenen kültürlerden çoğu, önemli felsefelerini iki büyümede ya da iki ayrı harekette ortaya koymuşlar, bazılarında birinci de bazılarında ikinci de çiçeklenme ve yaratıcılık daha fazla olmuştur. Bazı kültürde felsefe dinin içinde, bazısında dinden bağımsız doğmuştur. Bu açıdan bilimle ilişkisi de; kimi kültürde felsefeci bilim insanıdır, kimisinde değildir. Kimi kültürde bilim önce sonra felsefe gelişirken, başka kültürlerde tersi olabilmıştır. Yaratıcı atılım süresi ortalama 300 yıldır. Veriler, felsefi yaratıcılığın ender ve nokta nokta olduğu ve noktaların yüksek ölçüde toplaşmış bulunduğunu göstermektedir. Çin, Hint, Yunan'da büyük felsefeler yaklaşık aynı zamanda ortaya çıkmış (M.Ö.600), felsefe yaratıcılık anları Çin, Skolastik ve Arap felsefelerinde 1050-1200 yılları arası aynı anda gelişmiştir.

Felsefeden sonra filoloji, heykel, resim, tiyatro, edebiyat ve müzik alanlarındaki yaratıcılığın dinamikleri ele alınır. Bir uygarlığın birden çok çiçeklenme ve gerileme dönemi olabileceğini Mısır örneğinde gösterir. Yaratıcı atılım sayıları da farklı farklıdır.

Kültür ve uygarlıktaki değişme nasıl ve niçin olur? Oldukça geniş çözümlemenin kısaca sonuçları şöyledir: Tek biçimlilik yoktur. Her kültürün yüksek değerli kültür kalıpları vardır. Kalıpların büyüme ve çiçeklenme süreleri büyük dalgalanmalar gösterir. Kültürün bütün ana

kalıplarının yalnız bir kere çiçeklendiği, hepsinin aynı sırada yaratıcı atılımları olduğu söylenemez. İncelenen kültürler, yaratıcılık yönünden bazı alanlarda çok güçlüyken, bazı alanlarda çok zayıftırlar. Kültür etkileşimi mümkündür, hatta şartları varsa yaratıcılığı teşvik eder. Kültür sınıflarının çiçeklenmesinde önce din, sonra estetik, bilim, felsefi çiçeklenme zaman sırası olur. Din çoğu zaman kendi felsefesi ve güzel sanatlarını ortaya koyar. Din tamamıyla egemen olursa, felsefe ve sanatta yaratıcılık en yüksek düzeye ulaşamaz. Böyle olmakla birlikte, felsefe ve sanat tamamen laik, çoğu kere büsbütün dünyaya dönük olunca, yaratıcılık gerilemeye başlar. Kültür büyümesinde merkezden dışa doğru ya da öteki çevreden merkeze doğru yayılım olur. Gerçek ve genel anlamıyla kültür ölmez, ölemez. Fakat coğrafya içinde sınırlı özgül kültürler ölebilir, nüfusunun ölmesiyle değil, eskisinin yerini yenisinin almasıyla olur (örneğin Mohikan kültürü).

2.8. Albert Schweitzer (Almanya, 1875-1965)

Eseri: 'Uygarlık Felsefesi' dir. O, kültür ve uygarlığı özdeş olarak kullanır. Eserleri genel itibarıyla ahlâkla ilgilidir, ahlâkın niteliği rolü ve nasıl gerçekleştirileceği konusunu işler. Şu tespitlerde bulunur: Uygarlık iki katlıdır, doğa güçleri üstünde ve insanların yatkınlıkları üstünde olmak üzere. İnsanlığın yatkınlıkları üstünde manevi denetim ahlâkla olur. Yaşama saygı ahlâki egemenliğin özüdür. Bu yönün ilerlemesi, insanlığın maddi ilerlemesinden daha önemlidir. Çağdaş Batı uygarlığı derin bir yozlaşma içindedir. Bunun nedeni ahlâkidir. Ahlâki temeli eksik olan uygarlık ne kadar güçlü olsa da yıkılır. 19. yüzyıl orta ve devam eden Batı uygarlığının intiharının nedeni, ahlâkın bırakılması ve felsefenin ödevinin yadsınmasıdır. Ancak bu intihar durdurulabilir ve geri çevrilebilir. Bu kısaca ahlâkla olur. İlk bireysel zihniyet ve davranışta temellenecek, sonra da toplumsal kurumları ve kültürü saracaktır. Schweitzer başkalarına tavsiye ettiğini kendi de uygular.

3. Modern Toplum Felsefelerinin Karşılaştırılmalı ve Eleştirici Olarak Çözümlemeleri

Bu aşamadan sonra Sorokin, yukarıda adı geçen tarih felsefecilerin kuramlarını eleştirili olarak inceler. Sekiz tarih felsefecisinden üçünü bir grup halinde ele alır. Bunlar; Danilevski, Spengler ve Toynbee'dir. Sorokin'in karşılaştırdığı açılar şunlardır: Uygarlıklar kültür kümeleri midir, birleşmiş sistemler midir? Kültür ya da uygarlıkların doğumu, büyümesi, gelişimi, çözülmesi, ölümü, ömür süresi, yaratıcı etkenler, uygarlığın yaşam ve yaratıcılık devrelerinin tek veya çok oluşu, yaratıcılık merkezlerinin değişmesi problemleri.

İkinci grup tarih felsefecileri; Northrop, Kroeber, Schubart, Berdyaev, Schweitzer'dir. Burada; kuramsal ve estetik kategoriler, felsefenin bilime bağımlı olup-olmaması, adı geçen felsefecilerin kuramlarının eleştirisi yapılır. Ancak dikkat çekici nokta bu eleştirilerin hiç bir zaman dozunun kaçmamasıdır. Sorokin, temel eleştirileri yaptıktan sonra, adı geçen felsefecilerin kuramlarının haklılığını kabul eder, bu kuramların tarih felsefesinin önünü açtığını, bu tür kuramların önemini vurgular. Sonra geçerli bir toplum felsefesinin nasıl olabileceği üzerinde durulur. Bu Sorokin'in modelidir.

4. Geçerli Bir Toplum Felsefesine Doğru

4.1. P.A. Sorokin (Rusya, 1889-1968)

Sorokin'de tarihin estetik yorumu şöyledir:

1. Sanatın iç içeriği, dış üslubu, amacı ya da işlevleri açısından bütün sanat olguları dört ana tipe ayrılırlar. Duyumcul, düşünsel, ülkücü ve devşirme sanat. Duyumcul sanat, duyumsal konuları (örneğin bitki, hayvan, kavga) seçer, üslubu doğacı ya da gerçekçidir. Amacı duyumsal zevk ve hazdır. Düşünsel sanatın konusu duyum ötesi, akıl ötesi şeyler (örneğin Tanrı, melekler, ruh) dir. Üslubu semboliktir. Amacı, insan ruhunu Tanrı'ya yahut Tao'ya, Nirvana'ya, Brahman'a yaklaştırmaktır. Ülkücü sanatın konusu kısmen duyum ötesi, kısmen de soylu duyumsal olgulardır. Üslubu, kısmen idealleştirilmiş bir doğacılık, kısmen de sembolik ve allegoriktir. Amacı; duyumsal dünyayı ve insanı soylulaştırmak, güzelleştirmek ve insan ruhunu En Yüksek Değere yani Tanrı'ya vb. yaklaştırmaktır. Bütünlenmiş devşirme sanatın konusu 'her şey' dir denilebilir.
2. Dört sanat biçimi her kültürde bulunur, genelde biri başat olur, başatlık uygarlıktan uygarlığa değişir. Örneğin; Hindu, eski Mısır, Taoist Çin sanatı daha çok düşünsel, Girit sanatları ise duyumcul idi.
3. Hemen hemen büyük kültürlerde, zaman içinde egemenlik bir sanat biçiminden bir başkasına kayar. Örneğin; İ.S. beşinci yüzyıldan on ikinci yüzyıla değin Batı sanatında düşünsel biçim başattı. On üç-on dördüncü yüzyılda ülkücü sanat biçimi hakim oldu. On beşinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar duyumcul biçim geçerlidir, şimdi bu biçim de çözülmektedir, devşirme, tutarsız bir geçiş durumundadır.
4. Her sanat biçimi belli bir zihniyet ve ruha anlatım kazandırır. Her bir durumda özgül bir kişilik ve kültür tipiyle ayrılmayacak bir biçimde ilişkilendirilir. Kültürler gibi kişilik tipleri de yukarıda sayılan dört biçimi gösterirler. Duyumcul sanat, daha çok duyumcul nitelik taşıyan bir kültürde ve başlıca duyumcul kişiliklerden oluşan bir toplumda ortaya çıkar. Diğer biçimlerde böyledir. Bir kültür ya da uygarlık bir başat tipten bir başkasına geçtiği zaman, sanatı da benzer değişim gösterir. Örneğin; düşünsel bir üst sistemin başat olduğu Ortaçağ Avrupa kültürü, 14. yüzyıldan sonra daha çok duyumcul biçime geçince, sanatı da daha çok duyumcul olmuştur. Belli bir başat sanat biçimi, içinde ortaya çıktığı ve işlediği toplumda ağır basan insan kişiliği tipinden ve kültürden bağımsız olarak kendiliğinden var olup değişmez. Sanat etle kemik gibi, onu yaratmış olan toplum, kültür ve geçerli kişilik tipinden ayrılmaz. Her sanat tipi, belli bir kültür, toplum ve kişilik tipinin ortaya çıkması, büyümesi ve değişmesi ve çökmesiyle birlikte ortaya çıkar, büyür, değişir ve çöker.
5. Son beş yüz yıldır başat olan duyumcul kültür, kültür ve kişilik günümüzde çözülmektedir, başat olan duyumcul Batı sanatı da çöküntü içindedir.

Sorokin'in kültür ve uygarlıkla ilgili görüşleri ise şöyle özetlenebilir: Uçsuz bucaksız toplumsal-kültürel olgular okyanusunda gerçek bir birim olarak yaşayan ve işleyen bir çeşit kültürel varlık veya kültürel sistem ya da uygarlık olduğudur. Bu birim, devletle, ulusla ya da herhangi bir toplumsal grupta özdeş değildir. Ayrıca, bir ulusun toptan kültürün içinde bazen iki ya da daha çok kültür sistemi yan yana var olurlar. Buna Sorokin 'kültür üst sistemleri' der. İnsan kültürünün tarihi boyunca bu üst sistemlerin toplam sayıları çok azdır. Sorokin bunları 'Düşünsel, ülkücü, duyumcul' şeklinde ayırır. Bu üst sistemlerin her birisi birbirinden ayrıdır.

Üst sistemler baş sembollere dayanır, anlamlı-nedensel birliklerdir. Genel karakteristikleri vardır.

Sorokin de tarihsel süreçlerin doğrusal anlayışını kabul etmez. Çünkü tarih süreçleri; eski temaların yepyeni bir çeşitlemesini ve farklı kültür sistem ya da üst sistemlerinin ömürlerinde bir sürü egemen kalıpların, yönlerin, ritmlerin, tempoların varlığını gösterir.

Uygarlığın aşamaları ile kültürün üst sistemleri arasındaki benzerlikler ile zaman boyutu içindeki sıralanmaları; uygarlığın büyüme/ilkbahar/çocukluk aşaması düşünsel kültür üst sistemini, olgunluk/yaz aşaması ülkücü üst sistemini, gerileme ve çözülme/güz ve kış aşaması duyumcul kültür üst sistemini karşılar.

Çağımızın bunalımı ve gelecek yeni kültür olarak; Batılı duyumcul üst sistemin sonu gelmiştir. Gelecek uygarlık ya da kültür üst sistemi düşünsel-duyumcul öğelerin birleşimi halinde Bütünleyici olacağı kehanetinde bulunmaktadır. Coğrafi merkezin Pasifik alanı bölgesel merkez, bununla birlikte; Amerikalılar, Hindistan, Çin, Japonya ve Rusya yeni yeni ortaya çıkmakta olan Bütünlemeci veya Düşünsel kültürün gelecek dramasında ileri gelen oyuncular olacaktır. Avrupa birleşmiş olursa ileri gelen bir role sahip olacak, fakat önceki kadar önemli bir rolü olmayacaktır. Eğer Avrupa birleşmemiş olursa, evrensel dramının hiçbir önemli parçasının sunulmadığı taşra tiyatrolarından biri olarak kalacaktır.

Kültür üst sistemleri, kendi içlerindeki saklı güçlerden ötürü değişir, yükselir, geriler ve birbirini izler. Tohum'un gelişip te büyük bir sistem olması kültür olgularının hareketliliği ve yayılımı ile açıklanabilir. Kültür üst sistemi yaratıcılarından başka gruplara aktarılabilir, kendini yayar ve toplumsallaşır. Bu sistem ideolojik, davranışsal ve maddi biçimleriyle yayılabilir. Bu yayılma toplumda yatay ve dikey olabilir. Yayılma tüm iletişim araçlarıyla hızlı ve geniş alanlara olur. Aşağı sınıflara kültür olguları, var olan kültüre tamamlanmış bir ürün olarak girer. Örneğin bir otomobil, radyo. Genel olarak bir kültüre yeni bir kültür olgusunu başlatan, dışarıdan getiren yukarı tabaka ve meslek sahibi orta tabakadır.

Kültür ya da uygarlıkların taşınabilirliği konusunda ise; bazı şartlarda bu mümkündür. Eğer bir kültür olgusu, sızdığı kültür ile özdeş olursa ve mekanik standartlaşma araçları varsa, o zaman değişmeden kalır. İki kültür farklı ise, göç eden kültür olgusu değişir. Eğer birbirlerine temelden farklı iseler, o zaman önemli bir kültürel bölüm bir başkasına geçemez. Bazı durumlarda maddi değerler, bazı durumlarda manevi değerler önce göç eder. Bu konuda tek biçimlilik yoktur.

Kültür değişiminin özelliklerine gelince; her ulusal uygarlık, çeşitli kültür alanlarında bir kere değil, çok kere dikkate değer bir yaratıcılık gösterir. Bu yaratıcılığın akışı kesik kesik olur ve düzensiz bir biçimde bazen patlayıp, bazen gerileyerek dalgalanır. Yaratıcılık biçimlerinin eğrileri de değişir. Yaratıcı süreçlerin ritmleri başka başkadır. Yaratıcılık önce dinde ve diğer manevi alanlarda ortaya çıkar, sonra bilimde, teknolojiye ve iş hayatında gelişir. Maddi ve manevi kültürlerin her ikisi birikim yoluyla meydana gelir, birbirlerine önderlik yapmazlar.

Ahlâki değerlerin anlamlılığı açısından; günümüzde insanlığın en acil gereksinmesinin bu olduğu ifade edilebilir. Ahlâki diriliş, bilimsel, teknolojik ve daha başka türlü ilerlemelerden daha acil bir gereksinmedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

1920’li yıllarda felsefe ve sosyal bilimler literatüründe, Batının/Avrupa’nın çöküşüne ilişkin metinlerin gündemde olduğunu, tarihsel/kültürel/tinsel bir krize ilişkin felsefi düşüncenin de etkin bir şekilde çağ/çağın tinini kavramsallaştırmaya çalıştığı söylenebilir. Bunlar arasında, Spengler’in Batının Çöküşü, Husserl’in Avrupa İnsanlığını Krizi ve Felsefe, Georg Lukács’ın Tarih ve Sınıf Bilinci ve Valery’in Tinsel Kriz ve Sorokin’in Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri adlı eserler sayılabilir. Sorokin’e göre bunalım/kriz zamanlarında, insanların kendi kaderi üstüne düşünme çabalarının varoluşsal bir gerekliliktir (Günay, 2011, 112). Çünkü bu bunalım insanlığı kökünden söker, yıkar, yaralar ve yok eder. İnsanların yaşam çizgisi tamamen alt üst olur. Herkes bunun nedenini, niçinini, anlamını, sorumlularını, nereye gittiklerini ve çıkış yollarını sorar. Bu bunalım dönemindeki sorular toplumun her kesimini sıkıştırır (Sorokin, 1972, 15). Dünyada birbirinden farklı kültürler, milletler veya medeniyetler vardır ve toplumsal hayatımızda yaşadığımız değişimler farklı toplumlarda inişli çıkışlı farklı değişimlerdir (Atasoy, 2023, Ön söz’den). Sorokin toplum ve kültürü tarihsel ve dinamik bir bakışla ele almaktadır. Kültür ve uygarlık meselelerini incelediği eserlerinde, toplumların zihniyet dönüşümlerini asırları bulan erimlerle devri daim eder bir şekilde ve makro ölçekli bir okuma ile incelemiştir (Karakaya, 2018, 377). Sorokin, gerek Rusya’da gerekse Amerika’da sosyolojinin gelişip kurumsallaşmasında ve akademide kendine yer edinmesinde hem disiplinin önemli kurucu metinlerini kaleme almasıyla hem de Petrograd ve Harvard üniversiteleri gibi iki prestijli kurumda bölüm kurma gibi kurumsal çabalarıyla sosyoloji disiplinin kurucu klasikleri arasında yer almaktadır (Karakaya, 2014, 272).

Bir bunalım çağında toplum felsefesinin önemi şu açılardan önemlidir: Tarih olaylarının yorumcuları grubunun toplum bilimine katkıları, oldukça yaratıcı ve verimlidir. Yaşamın temel sorunlarına değinmişlerdir. Dikkatlerini güç sorunlar üzerine yoğunlaştırmışlardır. Eski tarih felsefesini yeniden yaratıp, sosyoloji ile toplum ve insan bilimleri disiplinlerinde son derece önemli bir ‘tarihi-sosyolojik ve felsefi okulu’ yeniden kurmuşlardır. Önemli sorunlarla karşılaşmaktan çekinmemektedirler. Bunalımın önüne geçilmesi, insanlığın yeni bir yaratıcı ve uyumlu tarih çağına girmesinin yolunun açılması için çalışmaktadırlar.

Sorokin, 19. Yüzyıl pozitivist-ilerlemeci anlayışları eleştirmesi bakımından hem de kendisine yakın gördüğü devri tarih anlayışı geliştiren düşünürlerle ayrı ayrı hesaplaşması bakımından farklı bir bakış açısı sunması açısından önemlidir (Atasoy, 1997, 187-188). Kültür, uygarlık, tarih felsefesi üzerine derin bilgiye sahip Sorokin’in, geniş bir perspektiften ortaya koyduğu, eleştirdiği ve olabileceği vurguladığı kapsamlı eseri takdire değerdir. Bu alanda, bu güne kadar yapılan çalışmaların en kapsamlı ve düşünceye dayalı eser olduğu, yeni açılımlar getirdiği belirtilebilir. Sorokin bu çalışmasıyla, bir sosyal bilimcinin ne derece bilgiye sahip olabileceğini, nasıl araştırma yaparak bulguları ortaya koyabileceğini de gösterir. Bundan sonra yapılacak çalışmalar bu eserin üzerinde ve problemi daha ileri götürecek çalışmalar olmalıdır. Sanıyorum bu da kolay olmayacaktır.

Kaynakça

- Atasoy, F. (1997). Sorokin'in tarih felsefesinde üst-kültür sistemleri. *Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yıl 1997, Sayfa:187–196
https://www.academia.edu/11311271/Sorokin_in_Tarih_Felsefesinde_%C3%9Cst_k%C3%BClt%C3%BCr_Sistemleri, Erişim: 26.03.2023
- Atasoy, F. (2023). *Sorokin'in toplum felsefesi*. Ankara: Net Kitaplık.
- Günay, M. (2011). Tarih bilinci bağlamında kültür, kriz ve birey. *Kaygı*, 2011, 17, 111-120.
https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/12831/1/2011_17_8.pdf, Erişim: 26.03.2023
- Karakaya, M. F. (2018). Bütünleşmiş kültürün toplumsal dinamikleri: Sorokin'in uygarlık(lar) okuması. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 38, 377-402.
<https://doi.org/10.26650/SJ.2018.38.2.0031>
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/679604>, Erişim: 26.03.2023
- Karakaya, M. F. (2014). *Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in sosyoloji anlayışı ve amerikan sosyolojisindeki yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/52030.pdf>, Erişim: 26.03.2023
- Sorokin, P. A. (1972). *Bir bunalım çağında toplum felsefeleri*. (Çev. Mete Tunçay). Ankara: Bilgi Yayınevi.